

Pogány György

A transzilvanista erőtér históriája

Sas Péter mintegy négy évtizede kutatja a Trianonnál elszakított és Romániához került tágan értelmezett Erdély irodalom- és művelődéstörténetét. Az MTMT adatbázis tanúsága szerint 460 publikáció kapcsolódik személyéhez, köztük több tucat önálló kötetet adott közre. A most napvilágot látott szintézis alighanem a szerző magnum opusa, amelyben a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom és könyvkiadás legjelentősebb intézményének históriáját írta meg. A kötetben összegződnek Sas Péter elmélyült, sok évtizedes kutatásainak eredményei, erudíciója, forrásismerete és az ügy iránti elkötelezettsége. És magnum opus e munka abban az értelemben is, hogy tárgyához így vagy úgy, de mindazon sokaknak köze van, akiket érdekel a 20. századi magyar irodalom, illetve az erdélyi kisebbségi művelődés vitathatatlanul legfontosabb, a szűkebben vett provincializmuson messze túllépő, és az egész magyar irodalom szempontjából is kiemelkedő esztétikai színvonalat képviselő, lényegében azonos személyekből álló csoportosulása: az *Erdélyi Szépmíves Céh*, illetve az *Erdélyi Helikon*.

A hármas intézményrendszer – az Erdélyi Szépmíves Céh könyvkiadó, az Erdélyi Helikon írói közösség és az Erdélyi Helikon folyóirat – múltjának feltárásakor a szerző maradéktalanul figyelembe vette a marosvécsi írótalálkozókat szervező báró Kemény János intését: „A Helikon megszületésének nem annyira a romantikus oldalával kéne foglalkozni, hanem a valóság, a realitáshoz közelebb álló részével.” Kétségtelenül nem könnyű úgy írni a Helikonról, hogy a szerző függetleníteni tudja magát az Erdély-mítosztól, ugyanis az Erdélyi Helikon írói kör a két világháború közötti években egyfajta legendává, rajongás tárgyává vált, és ez – kétségtelenül csökkenő mértékben – még ma is érzékelhető. Nem is annyira a romániai magyarság körében, hanem Magyarországon. Erdély Trianon után önmagán túlmutató

entitás lett az anyaországban, szimbóluma a nemzet összetartozásának, közös múltjának és reménye a boldogabb magyar jövőnek. Az erdélyi irodalom Budapesten és a megmaradt Magyarországon kétségtelenül divattá vált, annak minden pozitív és negatív elemével. Illés Endre az 1930-as években a csonka országban a Helikon íróit megjelentető *Révai Testvérek Irodalmi Intézet* munkatársa volt, Bánffy Miklósról emlékező írásában számol be a kiadó egyik tanácskozásáról: „A tárgysorozat legfontosabb pontja következik: az erdélyi írók új sorozatának megkedveltetése, más szóval a reklám és a közönség megejtésének új fogásai. Már volt halinaborítás, volt falemezbe kötött könyv, volt Helikon-oklevél – mi legyen most?”

A kereskedelmi igazgató – ügyes, lelkes, gátlástalan terjesztési szakember – fontos bejelentésre készül.

– Azt ajánlom – mondja –, adjunk minden sorozat-vevőnek díszes ládikában erdélyi földet.

– Hogyan gondolja ezt? – kérdi az elnöklő Bánffy. És a szemé sem rebben.

– A legegyszerűbben... Hozatunk két-három vagon földet a határon túlról, közjegyzővel hitelesítettük, hogy valódi erdélyi föld, csináltatunk néhány ezer ládikát, úgy számítom, mindegyikbe negyed kiló föld kerül, a ládikát megtöltjük, lepecsételjük, és ez lesz a nagy sláger, az új sorozat mozdonya.

Bánffy új cigarettára gyújt.

– Jobbat tudok. Erdélyi föld helyett adjunk erdélyi könnyet. Amit erdélyi anyák sírnak odaát.

– Nagyszerű! – kapja el a lelkesedés a szakembert. – Könny! Könny! Még jobb!

– De azután mégis gyanakodni kezd. – De a könnyet hogyan adjusztáljuk?

– A legegyszerűbben – magyarázza Bánffy. – Közjegyzőket állítunk a síró erdélyi anyák mellé, akik igazolni fogják, hogy az ampullákba forrasztott könny az ő könnyük, és nem itthoni hamisítvány. Nos? Hogy tetszik?”*

Illés emlékezése rávilágít arra, hogy az erdélyi írók és az erdélyi irodalom népszerűsége, kedveltsége részben a könyvpiar reklámhadjáratainak volt köszönhető. De csak részben, elsősorban saját esztétikai, irodalmi értékük okozta és okozta sikerüket a magyarországi olvasóközönség között. *Áprily Lajos, Bánffy Miklós, Bartalis János, Berde Mária, Dsida Jenő, Gulácsy Irén, Hunyady Sándor, Jékely Zoltán, Kacsó Sándor, Karácsony Benő, Kemény János, Kolozsvári Grandpierre Emil, Kós Károly, Kunca Aladár, Makkai Sándor, Molter Károly, Nyíró József, Reményik Sándor, Szántó György, Szemlér Ferenc, Szenteleky Kornél, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza, Tamási Áron, Wass Albert* tartozott sok más író mellett az Erdélyi Szépművészek Céh szerzői közé, és ha egyéni sorsuk, politikai meggyőződésük különböző volt is, két elem azonban közösséget teremtett közöttük. Az egyik írásművészetük magas esztétikai színvonala, a vitathatatlan értékteremtés; a másik pedig a kisebbségi sors kihívására adott válasz, a transzilvanizmus eszméje.

* Illés Endre: *A dilettáns. Bánffy Miklós*. In: Illés Endre: *Krétarajzok*. Budapest, Magvető, 1970. 71–72. p.

A két világháború közötti erdélyi magyar irodalom művészi és ideológiai értelemben is sokszínű volt, akadtak konzervatív írók – ők a *Pásztortűz* című folyóirat körül tömörültek –, a baloldaliak a *Korunk*-ban publikáltak és voltak képviselői a népi gondolatnak is – a *Termés* szerzői tartoztak ebbe a csoportba. A Szépmíves Céh, illetve a Helikon írói a polgári humanizmusban és főleg a transzilvanizmusban vélték megtalálni azt az ideológiát, amely lehetővé teheti a magyarság megmaradását a megváltozott viszonyok között. A transzilvanizmus meglehetősen amorf fogalom volt, pontos, tételes definícióját nem adták meg. Legáltalánosabban úgy lehet meghatározni, miszerint Erdély a történelmi fejlődés során sajátos lelkületet alakított ki az ott élő népekben, a magyarokban, a románokban és a szászokban, és ez a sajátos, közös lelkület egyfajta közös sorsot hozott létre, és az így felfogott erdélyiségnek függetleníteni kell magát mind Bukaresttől, mind Budapesttől. Egyfajta autonómiát hirdettek tehát és együttműködést a románokkal és a szászokkal, illetve a magyarság számára a cselekvést szorgalmazták és Erdély Magyarországtól való elszakadásának tudomásul vételét. Az autonómiáért cserébe – mint Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István 1921-ben a *Kiáltó Szó* című röpiratban megfogalmazták – állampolgári lojalitást ígértek a román államnak.

A trianoni trauma után Erdélyben először az irodalom kezdett éledezni, és a művelődésben szinte kizárólagos irodalomközpontúság alakult ki (ami persze nem kizárólag erdélyi jelenség volt). Sorra alakultak újságok és könyvkiadó vállalkozások, a kisebbségi lét első öt évében háromszázharminc lap jelent meg és több mint ezer könyv látott napvilágot. Az imponáló mennyiségi adatok azonban nem leplezheték a súlyos pénzügyi gondokat, amelyek állandó fenyegetést jelentettek a különféle vállalkozásoknak, és az írók tekintélyes része saját kiadásban, előfizetőket gyűjtve tudta közreadni írásait.

Sas Péter árnyaltan mutatja be a kiadó keletkezésének előzményeit, Kós Károly sztánai, a preraffaelita elveket megvalósító kézműves nyomdáját, illetve Nyirő Józseffel, Paál Árpáddal, Szentimrei Jenővel és Zágoni Istvánnal együtt alapított *Kalácsa Betéti Társaság*-ot, amelyből 1923-ban jött létre a *Haladás Lap- és Könyvkiadó Betéti Társaság*. Utóbbi felszámolása után került sor az Erdélyi Szépmíves Céh megalapítására 1924-ben. Alapítói Kádár Imre, Kós Károly, Ligeti Ernő, Nyirő József, Paál Árpád és Zágoni István voltak. Az új kiadó programja szerint visszanyúlt a kézműves hagyományokhoz, „tartalomban csak értékeset és jót, külsőben csak igazán szépet és művészi” ígértek. Két vonatkozásban jelentett novumot a korabeli Erdély magyar könyvkultúrájában a Céh. Egyrészt a megjelentetett művek formai kivételét illetően, másrészt a sajátos előfizetői szisztéma miatt. A kiadott könyveket kétféle formában publikálták, a példányok egy részét előfizetőknek szánták számozott, ex librisszel ellátott bibliofil változatban, az előfizető nevének feltüntetésével, ami által az előfizetők is az Erdélyi Szépmíves Céh tagjai lettek, illetve készült egy egyszerűbb edíció könyvesbolti vásárlásra. Az előfizető pártoló tagok száma változó volt, legtöbben (556 fő) 1928-ban je-

lentkeztek, általában kétszáz fő körül volt a számuk. Ezzel a megoldással sikerült stabil anyagi lábakra helyezni a vállalkozást. Az előfizetők révén független lehetett a Céh az üzleti szempontoktól, és ezáltal lehetővé vált azoknak az íróknak is megjelentetni a könyveit, akik addig legfeljebb csak saját kiadásban publikálhatták írásukat. Ugyanakkor persze nem lehetett veszteséges sem a Céh, hiszen fenn kellett tartani önmagát, és a kiadóhoz kötődő íróknak is egzisztenciális biztonságot kellett nyújtani a honoráriumok fizetésével.

Az Erdélyi Szépmíves Céh 1944-ig 14 könyvsorozatban 140 művet jelentetett meg 163 kötetben, az első kötet Gulácsy Irén *Hamueső* című regénye volt 1925-ben. A közönség érdeklődését is figyelembe véve igyekeztek változatos műfaji megoszlású alkotásokat közreadni. Ez alatt az idő alatt 64 regény, 23 verseskötet, 18 rövidpróza, 11 esszé és tanulmány, 6 dráma, valamint 2-2 emlékirat, önéletrajz, útirajz és fordításkötet látott napvilágot. A kötetek tipográfiai megformálását Kós Károly végezte, ő volt a kiadó lelke, szinte mindent ő intézett, és az illusztrált kötetek nagy részét is az ő alkotásai díszítették. Mellette a sokoldalú Bánffy Miklós is számos kötethez készített illusztrációt. Kialakult a lektorálás rendszere, Dsida Jenő, Molter Károly, Kós Károly, Kovács László, Kiss Jenő, Vásárhelyi Z. Emil véleményezték a beérkezett kéziratokat, a jelek szerint azonban Kós szava volt a döntő egy-egy írás megjelentetése ügyében. Néhány kéziratot visszautasítottak, így például Berde Mária *Szentségnyivőkéje*, Tamási Áron *Címerese kéje*, Böződi Györgytől a *Székelly bánja*, Méliusz Józseftől a *Város a ködben* kiadására nem vállalkozott a Céh.

A legtöbb könyvet publikáló szerző Tamási Áron volt, 13 kötetét adta ki a Céh, többek között az Ábel-trilógia első kiadását is. Makkai Sándor 9, Bánffy Miklós és Nyirő József 6-6, Kós Károly 5 művel szerepelt – hogy csak a leggyakrabban kiadott írókat említsük. Akadt magyarországi szerző is Szerb Antal személyében, aki az Erdélyi Helikon által kiírt pályázatra nyújtotta be első díjat nyert, majd 1934-ben megjelentetett *Magyar irodalomtörténetét*. Egy-egy román és szász szerző kötetét is közrebocsátotta a Céh, így jelenhetett meg Vasile Alecsandri verseskötete és Adolf Meschendörfer regénye.

Konfliktusok természetesen voltak, főleg akkor, ha egy-egy kéziratot a lektorok visszautasítottak. Ez a sértődöttség okozta, hogy néhány helikonos író – Berde Mária, Tabéry Géza, Olosz Lajos, Szombati-Szabó István – 1933-ban megalapította az *Erdélyi Magyar Írói Rend* nevű csoportosulást. A komoly tervekkel induló EMÍR azonban mindössze néhány kötetet tudott megjelentetni, minek köszönhetően napvilágot láthatott Berde Mária, Tabéry Géza, Károly Sándor egy-egy regénye és Szombati-Szabó István poszthumusz verseskötete.

Az Erdélyi Szépmíves Céh jogi helyzetében 1926-ban változás történt. Abban az évben indult meg Marosvécsen az Erdélyi Helikon írói találkozó, és a Céh alapítói felajánlását követően a Helikon írói munkaközösség köztulajdonba vette, majd októberben megalakították az új Erdélyi Szépmíves Céhet mint az Erdélyi Helikon irodalmi vállalkozását.

A Helikon írói találkozó kezdeményezője Berde Mária volt, de sikerült megnyerni az ügynek a fiatal báró Kemény Jánost is, aki rendelkezésre bocsátotta kastélyát az évente megtartandó rendezvény számára. Az íróközösség nem volt szabályos, jogi személyként bejegyzett grémium, évente csak néhány napig működött. Kemény János meghívó levelében a találkozó célját az alábbiakban határozta meg: „irodalmi terveinket, szándékainkat megbeszéljük, és együttes, alapos tanácskozásban mintegy helyzetképet vegyünk fel az erdélyi irodalom mai állapotáról és jövő lehetőségeiről.” A meghívott 27 író közül elfogadta az invitálást 19, így vette kezdetét 1926. július 15-én az első találkozó. A korabeli irodalmi életben nagy vihart kavart Benedek Elek mellőzése, őt csupán dísztáviratban köszöntötték a helikonos írók. Sas Péter alaposan megvizsgálja „Elek apó” mellőzésének kérdését és két okkal magyarázza: az egyik az volt, hogy nem akarták Szabolcska Mihály részvételét, ezért a hatvan év alatti írók fórumának tették meg a Helikont, a másik pedig a vezérség kérdése: Bánffy Miklósnak szánták ezt a szerepet. Mindenesetre Benedek Elek mellőzése az erdélyi irodalom ezen fórumán jól érezhető ellenérzést okozott, és a nagy mesemondó is sértésnek érezte kihagyását. A konzervatív tábor Helikon-ellenes megnyilvánulásai kapcsán írta, hogy „nem vagyok a Helikon tagja, sőt sértő formában történt meg nem hívásom az első helikoni találkozóra.”

A marosvécsi Helikon-találkozókra 1926 és 1939 között minden évben sor került, majd még egyszer 1942-ben. 1940-ben, 1941-ben, 1943-ban és 1944-ben Kolozsvárott találkoztak Kemény János otthonában. A megbeszélésekről, az elfogadott határozatokról jegyzőkönyvek készültek, amelyek átfogták az erdélyi magyarság szellemi életének szinte minden kérdését. Szó volt bennük az eredeti erdélyi drámáról, annak színpadra juttatásáról, foglalkoztak a képzőművészet kérdéseivel, megvitatták az írók külföldi tanulmányútjainak lehetőségét, az írók szociális helyzetét, a szerveződő szabadliceumokat, az irodalmi társaságok és a kritika helyzetét, a népművelés feladatait, az azt segítő kiadványokat, az erdélyi magyar tudományos élet fellendítését, a román és a szász írókkal történő kapcsolat megteremtését. Az első találkozó határozatai közül a harmadik számú megállapította, hogy „szükség van az erdélyi írók tulajdon kiadó vállalkozásának és folyóiratának megteremtésére”. Utóbbi főszerkesztőjének Bánffy Miklóst, szerkesztőjének Áprily Lajost jelölték ki.

Az Erdélyi Helikon folyóirat 1928 májusában indult és 1944 szeptemberéig jelent meg, 1940-ig évi tíz, majd tizenkét számmal. Megindítására a Céh nyereséges működése biztosította a fedezetet. Ez a folyóirat lett a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom legjelesebb periodikuma, mely sikerrel szervezte az irodalmi életet és fórumot biztosított az akkori fiatal íróknak, költőknek, felkarolta a lap alapítása előtt feltűnt tehetségeket, köztük Dsida Jenőt, Karácsony Benőt, Tamási Áront és az Erdélyi Helikontól indult Jékely Zoltánt, Kolozsvári Grandpierre Emilt, Méliusz Józsefet, Szemlér Ferencet. Az idősebb költők közül Reményik Sándor, Áprily Lajos és Tompa László szerepe volt meghatáro-

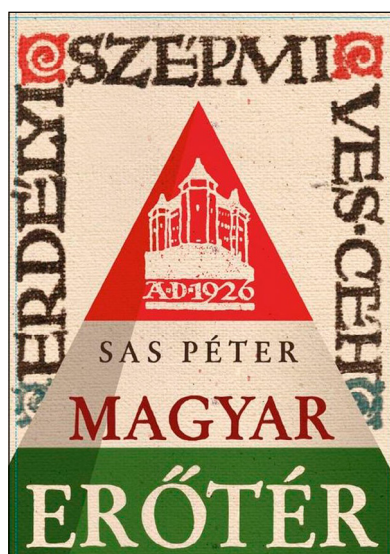
zó. Gazdag kitekintést nyújtott a folyóirat a világirodalomra is, nemcsak a nagy nyelvekből (német, angol, francia), hanem a kisebbekből is számos műfordítást közöltek, illetve kritikát és tanulmányt jelentettek meg. A szűken vett irodalom mellett közölt történelmi, irodalomtörténeti, politikai esszéket, és gazdag volt a képzőművészeti része is. A lapban publikáltak magyarországi írók is, főleg a Nyugat alkotói, így Babits és Kosztolányi is megjelent az Erdélyi Helikonban, de József Attila és Németh László is munkatársa volt. A folyóirat hasábjain néhány nagy jelentőségű vitára szintén sor került. Az egyik Ravasz Lászlónak, a budapesti *Könyvbarátok Lapjában* megjelent *Irodalmi skizma* című írása nyomán bontakozott ki 1928-ban, a következő évben pedig kezdetét vette a *Vallani és vállalni* vita, amely azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy helyes-e a jelen kérdései helyett „históriai virágnyelven” megszólaló történelmi regényeket írni. A vitát Kuncz Aladár kezdeményezte, a polémiának nevet adó cikket pedig Berde Mária jegyezte. A hosszú ideig kavargó diskurzus felszínre hozta a Helikon irodalompolitikájának, esztétikai elveinek bírálatait, főleg a baloldal, a Korunk és Gaál Gábor részéről. A tollcsaták között érdemes még megemlíteni a Szemlér Ferenc 1937-es *Jelszó vagy mithosz* című tanulmánya nyomán kibontakozó szenvedélyes polémiát a transzilvanizmusról.

Sas Péter szintézisének gerincét a kiadót, az írói csoportosulást és a folyóiratot bemutató részek képezik. Ugyanakkor részletesen tárgyalja a Helikon íróinak körútjait, felolvasóestjeit, melyekre részben Erdélyben, de számos esetben Magyarországon került sor. Árnyaltan taglalja György Lajos és Benedek Elek ellentétét, mely a Helikon körül csúcsosodott ki. Szépen sikerült portréban mutatja be az Erdélyi Helikon két meghatározó személyiségét, a házigazda Kemény Jánost és a fáradhatatlan báró Bornemisza Elemérné Szilvássy Carolát, a Helikon nagyasszonyát. Önálló fejezetben ismerteti az Erdélyi Szépművéses Céh könyvművészeti törekvéseit és árnyaltan tárja az olvasó elé az 1940–1944 közötti eseményeket, amikor is a második bécsi döntés 1940-ben visszajuttatta Észak-Erdélyt Magyarországhoz és néhány évre megszűnt a kisebbségi lét. Továbbá megtudhatjuk, hogy 1940-ben a Klebelsberg-emlékdíjat az Erdélyi Helikon kapta, ezzel is elismerve munkáját az elnyomás éveiben. A Helikon számára a megváltozott helyzetben az volt a fő kérdés, hogyan lehet a kisebbségi lét keretei között kidolgozott eszmerendszer, a transzilvanizmus értékeit a többségi helyzetben továbbvinni. És tisztázni kellett a viszonyt a fiatal írókkal – Asztalos István, Jékely Zoltán, Makkai László, Szabédi László és Vita Zsigmond ekkor lettek a Helikon tagjai. Ugyanakkor a zsidótörvények miatt nemtelen támadások érték a Helikon bizonyos alkotóit, illetve magát az írói közösséget is, és több szerző – Szerb Antal, Lakatos Imre, Ligeti Ernő, Karácsony Benő – a nácizmus áldozata lett.

Sas Péter a kötethez különféle kiegészítő részeket csatolt. Táblázatban közli a Helikon munkaközösség tagjainak névsorát (belépési évszámmal együtt), kislexi-

konban mutatja be az Erdélyi Szépmíves Céh által kiadott írókat, részletes bibliográfiában közli a Céh által megjelentetett könyvek adatait, az adattár nevű részben forrásokat, korabeli dokumentumokat közöl, továbbá jól megválogatott képekkel egészíti ki a kötetet. Két észrevételt azonban szükséges tenni. Az egyik a felhasznált irodalom jegyzéke: nem könnyíti meg az áttekintést az időrendi elrendezés. A másik a névmutató hiánya: meglehetősen nehézkes nélküle a kötet használata.

Magyar erőtér: az Erdélyi Szépmíves Céh könyvkiadó és az Erdélyi Helikon története / Sas Péter. - Köröstárkány ; Balatonfőkajár: Kárpátia Stúdió, 2020. - 506 p.



**könyvtárak.hu**

T U D Á S . É L M É N Y . K A P C S O L A T